

Słownik pojęć i terminów

baliwat – kompleksy dóbr ziemskich w Rzeszy Niemieckiej będące własnością Zakonu Krzyżackiego. Kształtowały się stopniowo, skupiając poszczególne posiadłości i kompleksy terytorialne w ramach prowincji. Baliwatem zarządzał komtur krajowy.

bracia-kapłani – kategoria członków Zakonu Krzyżackiego. Do bractwa przyjmowani byli na takich samych zasadach, na jakich przyjmowano braci-rycerzy. W konwentach to oni celebrowali nabożeństwa i zajmowali się duchową opieką nad współbraćmi. Wielu z nich wchodziło też w skład kapituł katedralnych w Prusach i niejedni też pełnili godność biskupią.

bracia-rycerze – kategoria członków Zakonu Krzyżackiego. Składali śluby wieczyste, zobowiązujące ich do posłuszeństwa, ubóstwa, czystości oraz do walki z nieprzyjaciółmi Chrystusa. Dlatego dominowali wśród nich członkowie niemieckich rodów rycerskich, przeważnie tych ubogich. Choć było ich stosunkowo niewiele, to jednak odgrywali dominującą rolę w Zakonie Krzyżackim.

dom główny – zamek, w którym rezydował konwent stołeczny Zakonu Krzyżackiego razem z wielkim mistrzem.

grzywna pruska – jednostka masy srebra (rzadziej złota) o określonej wielkości różnej w różnych krajach, a nawet miastach. W państwie krzyżackim podstawą określania wartości wszystkich jednostek płatniczych była grzywna pruska, która ważyła około 180 gramów.

kapituła generalna – według Statutów zgromadzenie wszystkich braci Zakonu Krzyżackiego, ale w praktyce zbierała się tylko ich część z najważniejszymi dostojnikami Zakonu na czele. Bez zgody kapituły wielki mistrz nie mógł wydawać żadnych kluczowych decyzji, ale ten przepis Statutów zazwyczaj omiędano. Zbierać się miała raz w roku, we wrześniu.

Koadiutor – w kościele katolickim duchowny wyznaczony przez władze kościelne do pomocy duchownemu wyższego stopnia.

kompan – brat, czasami nawet nowicjusz, przydzielany jako towarzysz wyższemu dostojnikowi krzyżackiemu. Bardziej dla pozorów niż w rzeczywistości pełnił funkcję kontrolera tegoż dostojnika.

komtur – zwierzchnik konwentu i okręgu administracyjnego zwanego komturią. Miał dość silną administracyjną, sądową, skarbową i wojskową władzę na podległym sobie terenie. Podlegał wielkiemu mistrzowi lub też mistrzowi krajowemu.

komtur domowy – zastępca komtura. Zajmował się zaopatrzeniem oraz gospodarką zamku i podległych mu folwarków. Zastępował komtura, zwłaszcza w sprawach sądowych.

konwent – wszyscy zakonnicy zamieszkujący zamek-klasztór. W skład konwentów krzyżackich poza komturem, który był jego zwierzchnikiem, wchodzić miało 12 braci-rycerzy i 6 braci-kapłanów. Odstępstwa od tej zasady były jednak bardzo częste.

konwent stołeczny – konwent zamieszkujący dom główny.

ministeriałowie – w średniowiecznej Rzeszy niewolni urzędnicy dworscy i członkowie orszaku możnych panów. Stopniowo zyskiwali wolność i przechodzili do warstwy rycerskiej.

mistrz krajowy – był przedstawicielem wielkiego mistrza w danym kraju lub prowincji, dysponował więc podobnymi do niego uprawnieniami. W dziejach Zakonu Krzyżackiego był okres, gdy było aż czterech mistrzów krajowych – pruski, niemiecki, inflancki i austriacki. W Prusach mistrz krajowy rządził przed 1309 r. i miał swą siedzibę w Elblągu. Później funkcja ta zanikła.

namiestnik – (zwany też zastępcą) dostojnik wyznaczany przez wielkiego mistrza na jego zastępcę. W wypadku śmierci wielkiego mistrza obejmował on rządy w państwie i sprawował je aż do wyboru nowego wielkiego mistrza.

podskarbi – odpowiadał za stan finansów Zakonu i prowadził rachunki kasy głównej.

Pomezania – pruskie terytorium plemienne rozciągające się na północ od ziemi chełmińskiej do pasa puszczy. Głównym ośrodkiem Pomezanii był Kwidzyn.

półbracia – kategoria świeckich braci służebnych. Obowiązywał ich roczny okres próbny, w czasie którego powinni być posłuszni, uczyć się zasad wiary i modlić się. Dopiero potem składali czasowe śluby zakonne i wstępowali do wspólnoty. Nosili wierzchni szary płaszcz z połową czarnego krzyża i stąd nazywano ich także „szarymi płaszczami”.

prokurator – zarządca okręgu administracyjnego zwanego prokuratorią. Był pełnomocnikiem komtura na podległym terenie.

Statuty – zbiór przepisów porządkujących życie wewnętrzne Zakonu. Powstały one jeszcze w XIII w., a wszelkie normy, które narzuciła późniejsza praktyka, regulowali wielcy mistrzowie odrębnymi zarządzeniami, które też zwano „Statutami”.

Warmia – pruskie terytorium plemienne obramowane wodami rzek Łyny, Pasłęki i Zalewu Wiślanego.

wielcy dostojnicy – pięciu najwyższych urzędników Zakonu Krzyżackiego, czyli wielki komtur, wielki marszałek, wielki szatny, wielki szpitalnik i podskarbi.

wielki komtur – był zastępcą i najbliższym współpracownikiem wielkiego mistrza. Dlatego rezydował na zamku w Malborku. Poza tym kontrolował rachunki podskarbiego oraz zarządzał komturią malborską.

wielki marszałek – w Palestynie zarządzał magazynami broni i sprzętu wojennego, natomiast po 1309 r. rezydował w Królewcu, gdzie był komturem, i dlatego powierzono mu obronę państwa od strony Litwy oraz organizację wypraw na terytoria pogańskie. W ten sposób stał się jakby namiestnikiem całej wschodniej części kraju, zaś w czasie wyprawy wojennej dowodził wojskiem w przypadku nieobecności wielkiego mistrza.

wielki mistrz – wybierany przez kapitułę generalną zwierzchnik całego Zakonu Krzyżackiego. Miał troszczyć się o przestrzeganie reguły i praw Zakonu, przewodził też wszystkim jego przedsięwzięciom oraz reprezentował go na zewnątrz. Choć for-

malnie podlegał kapitule generalnej, to jednak miał rozległe uprawnienia. Wszyscy członkowie społeczności zakonnej winni mu byli posłuszeństwo, ale wielki mistrz nie dysponował władzą absolutną. W stosunku do współbraci przysługiwały mu pewne przywileje – np. bogatsze szaty, liczny orszak przyboczny, oddzielna izba sypialna i poczwórna porcja jedzenia.

wielki szafarz – urzędnik krzyżacki kierujący działalnością handlową Zakonu. Było dwóch szafarzy – jeden rezydował w Malborku, drugi zaś w Królewcu. Handlowali poprzez podległy im aparat urzędniczy składający się z komisantów (lieger) i służących (diener).

wielki szatny – według Statutów miał zajmować się sprawami ubioru braci konwentu stołecznego, ponieważ jednak zajmował się tym w praktyce malborski komtur domowy, urząd wielkiego szatnego stał się tytułem honorowym. Wieki szatny był komturem w Dzierzgoniu.

wielki szpitalnik – kierował sprawami szpitalnymi zamku stołecznego; odnosiło się to przede wszystkim do opieki szpitalnej dla gości. Rezydował w Elblągu, gdzie mieścił się szpital główny Zakonu.

wójt – zarządca okręgu administracyjnego zwanego wójtostwem. Podlegał komturowi lub wprost wielkiemu mistrzowi.